

**Oecumenelezing door Christa Anbeek,
georganiseerd door de Raad van Kerken
uitgesproken in de Geertekerk, Utrecht
15 januari 2016**

Geachte aanwezigen,

Het is voor mij een eer om aan het begin van het nieuwe jaar de Oecumenelezing te mogen houden. Ik wil vanmiddag aansluiten bij een trend die ik de laatste maanden bij filosofen en theologen meen te ontwaren: eerherstel van het geschreven woord – het schrijven van brieven om dringende zaken onder de aandacht te brengen.

Zo schreef de filosofe Joke Hermsen op 19 november een brief aan de koning. Ze maakt hierin bezwaar tegen de oorlogsverklaring van de premier, wijst erop dat geweld bijna nooit succesvol is en adviseert en passant om het slavenpaneel op de gouden koets over te schilderen.

De bisschoppen stuurden een kerstbrief aan de gelovigen over een herbergzame samenleving. Zij wijzen op het feit dat Jezus zelf een vluchtelingenkind was en dat naastenliefde en solidariteit tot de kernwaarden van het christelijk geloof horen.

De doopsgezinden stuurden op 22 december een brief aan de regering om hun zorgen te uiten over de oorlogstaal die door bewindslieden gebezigd wordt.

Wij remonstranten, die graag voorop lopen als het gaat om nieuwe trends, werden onder al deze correspondentie onrustig en al snel begon men mijn kant op te kijken. Kan onze hoogleraar niet ook een brief schrijven?

‘Waarover dan?’ vroeg ik, ‘en aan wie?’

‘Over vrijheid,’ was het antwoord ‘net als Luther in 1520 heeft gedaan. Vandaag de dag is dat onderwerp heel actueel’

Aan wie dat wisten we nog niet, en met deze vage eerste gedachten begon het kerstreces.

Mijn hulp kwam van seculiere zijde in de vorm van een pamflet. *Broederschap. Een pleidooi voor verbondenheid* geschreven door de vice-voorzitter van de Europese

Commissie. Hij schreef dit pamflet naar aanleiding van de recente aanslagen in Parijs. Toen ik dit hartstochtelijk pleidooi voor verbondenheid door middel van dialoog las, sprong mijn hart van vreugde op en wist ik aan wie ik mijn brief wil schrijven: aan Frans Timmermans, Eurocommissaris in Brussel, de stad waar op oudejaarsnacht geen feest gevierd kon worden.

Het zal geen brief worden om mijn zorgen te uiten. In tegendeel, het wordt een brief ter ondersteuning, een solidariteitsverklaring, maar ook een aanvulling op zijn pleidooi.

In eerste plaats wil ik in mijn brief een aantal filosofische beschouwingen geven over een thema's die Timmermans noemt. Opmerkelijk is dat Timmermans in zijn 60 pagina's lange betoog louter naar mannelijke auteurs verwijst. Hopelijk heeft hij naar de oudejaarsconferentie van Herman Finkers gekeken en weet hij nu dat kwetsbaarheid, zachtheid en schoonheid - die tegenwicht kunnen bieden aan angst, geweld en geschreeuw - niet zelden in de gedaante van een naakte vrouw tot ons komt. In mijn brief wil ik hem wijzen op een aantal opmerkelijke vrouwelijke denkers die hun licht hebben laten schijnen op de thema's die in zijn pleidooi zo belangrijk zijn.

Een tweede punt van mijn brief aan Timmermans is dat hij wel oproept tot dialoog, maar niet schrijft hoe je deze dialoog handen en voeten kunt geven. Ik zal een paar concrete voorstellen doen voor hoe je te midden van onzekerheid, ontregeling en kwetsbaarheid als vreemdelingen met elkaar in gesprek kunt gaan en zo waardevolle inzichten op het spoor kunt komen.

Een derde thema van mijn brief gaat over welke rol religies kunnen spelen bij het faciliteren van deze dialoog. Religie komt niet uitgebreid ter sprake in het pamflet van Timmermans. Hij schrijft hierover dat we respect moeten hebben voor mensen die uit hun geloof moed en troost putten. Over de constructieve rol die religies in het publieke domein kunnen spelen schrijft hij niet.

Iets uitgebreider gaat hij in op *het Midden van de samenleving*. Solidariteit kan niet van bovenaf opgelegd worden, en komt ook niet van onderop, maar wordt vanuit het midden georganiseerd, door de mensen van goede wil. Maar juist hier wringt de schoen,

Timmermans constateert een schrijnend gebrek aan solidariteit in samenlevingen. Hij schrijft zelfs over een herzuiling, mensen leven langs elkaar heen in hun eigen groep, onverschillig voor het lot en welzijn van anderen.

Volgens mij ziet hij hier een belangrijk kapitaal over het oog. 'Mensen van religies' zijn niet zelden ook mensen van goede wil. Wij zoals wij hier vanmiddag bij elkaar zijn, maar ook anderen die zich laten inspireren door tradities waarin naastenliefde, humaniteit, barmhartigheid, gastvrijheid en zelf een vreemdeling zijn centraal staan, kunnen een rol spelen bij het voeren van de belangrijke gesprekken die Timmermans voorstelt.

Al nadenkend over mijn brief groeide mijn ambitie en kom ik bij een laatste punt: Wat als niet ik als remonstrants theoloog, maar wij samen als Raad van Kerken deze brief gaan schrijven? Het idee lijkt mij fantastisch, pas dan maken we een echt gebaar, als we gezamenlijk naar buiten treden en ons dienstbaar aan de samenleving opstellen. Wij zetten de deuren van onze kerken open om naar buiten te gaan, naar de pleinen voor onze kerken, de markten die eraan grenzen, de open ruimtes in onze steden en dorpen en nodigen daar de mensen uit om in gesprek te gaan, zich te verwonderen over hoe anders wij zijn, hoe verschillend en hoe we toch ook op elkaar lijken.

Al dromend zag ik de hemel betrekken en begon ik mij zorgen te maken. Hoe gaan we eigenlijk zelf met het vreemde om? Wij kunnen niet doen alsof wij er niet verlegen mee zijn, het vaak liever willen buitensluiten, het nauwelijks in ons midden kunnen verdragen ... Veel van onze kerkelijke rituelen zijn niet zomaar toegankelijk, om allerlei verschillen word je juist in kerken afgewezen: een ander geloof, een seksuele voorkeur, vrouw-zijn. Gelukkig heeft de paus recentelijk over andere religies gezegd dat ze gelijkwaardige gesprekspartners zijn, hopelijk volgen er nog vele uitspraken die gaan verhinderen dat wij anderen onmondig maken.

We zullen ook onszelf moeten aanmoedigen en oefenen om het vreemde, het onverwachte en het ontregelende welkom te heten – dit wordt een hachelijk en onzeker, maar hopelijk ook verrassend en verrijkend avontuur.

In de tweede helft van mijn lezing wil ik op een aantal punten alvast een voorzet geven voor onze brief, we kunnen dit dan in de komende weken bespreken en de brief verder

schrijven. Ik ga in op filosofische beschouwingen, praktische aanwijzingen voor de dialoog, de mogelijke rol van kerken en wat dit gesprek met onszelf zal gaan doen.

Filosofische onderbouwing

Verbondheid

Het thema dat als rode draad door het pleidooi van Timmermans loopt is *verbondenheid*. Hij verwijst naar Victor Hugo – de vader van de gelijkheid, vrijheid en broederschap - in wiens ogen niemand alleen is, maar wij allemaal onderling verbonden zijn.

Timmermans pleit ervoor om verbondenheid als een kans te zien – door naar de ander te kijken, luisteren, en met elkaar te praten verruim en verrijk je je wereld.

Hij wijst erop dat het tegendeel vaak het geval is – wij laten ons leiden door Angst. Wij zijn bang dat we iets kwijtraken, dat de ander iets afpakt. Angst is een enorm politiek instrument geworden in de afgelopen vijftien jaar, waarbij Timmermans er op wijst dat dit geen uniek gebeuren is. De angst wordt geprojecteerd op ‘vreemde anderen’: moslims, vluchtelingen, joden, de elite – zij pakken ons iets af wat van ons is.

Hier zou een mooie filosofische alinea toegevoegd kunnen worden. Deze angst, hoe verfoeilijk ook, is begrijpelijk. Het is zeker dat we iets zullen kwijtraken, maar lang niet altijd is het een ander die ons iets afpakt. Niet de ander pakt ons iets af, maar het leven zelf is fundamenteel onzeker, breekbaar, kwetsbaar en fragiel. Het leven geeft ons alles - inclusief de anderen waar we afhankelijk van zijn en die we lang niet altijd zelf gekozen hebben, maar als het goed is toch aan gehecht raken -, maar neemt alles ook weer af.

De filosofe Judith Butler wijst op deze fundamentele onzekerheid van het bestaan, die voelbaar wordt in ervaringen van rouw en geweld. Wij zijn blootgesteld aan anderen, daar kunnen wij ons niet tegen wapenen. In rouw, de lichamelijke pijn om het verlies van een dierbare ander, voel je hoe die ander niet los van je staat maar met je eigen lijf verbonden is. De ander is niet alleen buiten ons, maar ook in ons – we zijn veel meer met elkaar verbonden dan we voor lief houden en veel kwetsbaarder dan wij in onze illusoire autonomie graag veronderstellen. In ervaringen van geweld wordt pijnlijk zichtbaar hoe wij blootgesteld zijn aan elkaar – ons lichaam kan door een slecht willende

ander geschonden en gekwetst worden, en zelfs worden uitgewist. Wij zijn afhankelijk van elkaar voor onze lichamelijke integriteit en ons lichamelijk welzijn. Wij zijn niet autonoom en hebben ons leven niet onder controle, maar zijn door en door verbonden, en afhankelijk van elkaar.

Juist het onder ogen zien van de kwetsbaarheid in het eigen leven (die in concrete ervaringen voelbaar wordt) – en het web van relaties dat met ons leven gegeven is, zonder welke wij niet kunnen leven en tot bloei komen, kan ons gevoelig maken voor wat wij met alle mensen delen: breekbaarheid, fragiliteit, aanraakbaarheid, fundamentele onzekerheid. De ander die als vreemdeling naar ons land gedreven wordt pakt ons niet iets af, maar is zelf iets kwijtgeraakt – een huis, een plek om in vrede te wonen en werken, de school van de kinderen, ouders, schoonouders ... Zoals sommigen van ons hier ook van alles zijn kwijtgeraakt: gezondheid, werk, een goede woonplek, een kind, vertrouwen in anderen omdat iemand je iets ergs heeft aangedaan.

Kwetsbaarheid en onzekerheid zijn de grond waarop we allemaal staan. Dit weten en durven ervaren hoe dit voelt is de basis voor mededogen met kwetsbare anderen.

Hier vinden we een belangrijke eerste concrete aanwijzing voor de dialoog: kijken, luisteren en voelen naar het vreemde, breekbare en onzekere in jezelf. Waar in jouw leven speelden zich onregelende ervaringen af die het vertrouwde bestaan op zijn kop zetten? Waar raakte je iets kwijt, of waar werd je juist iets bijzonders gegeven? Dat laatste hoort er ook bij: geluk, schoonheid en verwondering kunnen ons slechts toevallen, ze zijn niet maakbaar en dus ook niet vast te houden. Ook in deze ervaringen toont de fundamentele onzekerheid van het bestaan zich.

Grenzen

Een tweede thema in het pleidooi van Timmermans is het belang van grenzen. Grenzen definiëren wie je bent. Grenzen zijn mooi en waardevol, ze geven houvast zonder iemand aan een andere kant buiten te sluiten. Ze zijn de afbakening van het een tegenover het ander. Grenzeloosheid is een fictie, een illusie, iedere gemeenschap kan slechts bestaan bij de gratie van grenzen, waar de een ophoudt, begint de ander, aldus Timmermans.

Filosofisch gezien zijn hier wel een paar vragen te stellen. De eerste is natuurlijk of het denkbaar is dat er grenzen zijn die er niet op gericht zijn om anderen buiten te sluiten. Is niet het pijnlijke doel van grenzen om duidelijk te maken wie er wel en niet bij horen? Zo gaat dat in families, in geloofsgemeenschappen, in wetenschappelijke stromingen en ook in naties. De grens definieert onze reikwijdte, degenen in wie wij onszelf herkennen, en daarmee ook degenen die daar buiten vallen.

Verder is het maar de vraag of het echt zo is dat waar de een ophoudt de ander begint. Niet zozeer de grens, maar de ontmoeting definieert wie je bent. De dialoog is veel uitdagender, en daarmee veel risicovoller, dan Timmermans zich voorstelt. In een dialoog gaat het niet om over en weer aan de ander te vertellen wie jij bent, wat je allemaal hebt meegemaakt. Nee, in de ontmoeting word je pas wie je bent, ook voor jezelf gebeurt hier iets nieuws. De filosofe Hannah Arendt heeft hier veelvuldig op gewezen. Het met woord en daad aan elkaar verschijnen is als opnieuw geboren worden, iets nieuws beginnen, dat verrassend en onverwacht is. Niet het vertrouwde is de kern van ontmoeting, maar juist het nieuwe, het onbekende is het grote wonder en avontuur van ons gezamenlijke bestaan.

Juist het feit dat ieder mens uniek is en dus verschillend maakt dat er aan deze wonderlijke openbaring van het verschijnen geen einde komt. Ontmoeten is grenzeloos, toch wijzen ook hier denkers belangrijke 'grenzen' aan, in de vorm van spelregels. Zo dienen de machtsverhoudingen geregeld te zijn. Om echt aan elkaar te kunnen verschijnen is een 'sheer human togetherness' nodig, een vrije speelruimte, waar de inzichten en belangen van de een, niet dodelijk zullen zijn voor de ander die andere inzichten en belangen koestert.

Hier vinden we dus een tweede belangrijke aanwijzing voor de gesprekken die Timmermans voorstelt: het belang van wapenvrije zones, machtsverhoudingen dienen uitgeschakeld te worden, het gewone leven gaat op zijn kop. Een soort tussenruimtes zijn nodig, tussen de gebruikelijke grenzen in, waar je oprecht geïnteresseerd in de ander kunt zijn. Of en hoe we dit kunnen organiseren is een niet gemakkelijk te beantwoorden vraag. Soms gebeurt het bij toeval als er even niets op het spel staat, we

zomaar wat rondzwerven, buiten het ons vertrouwde en bekende gebied. Het is een uitdaging om erover na te denken hoe wij deze toevallige en belangeloze ontmoetingen van vreemdelingen kunnen organiseren. Het begint bij zelf vreemdeling durven zijn – afstand doen van macht en status en sluit daarmee aan bij de eerste aanwijzing voor de dialoog.

Taligheid

Een derde thema waar Timmermans in zijn pleidooi aan raakt en dat verder uitgebouwd dient te worden is *taligheid* en het belang van *verhalen vertellen*. Juist als er sprake is van veel verschillen, is het van belang dat mensen hun dromen, zorgen, verdriet en woede kunnen articuleren en met anderen delen. Het onder woorden kunnen brengen, maakt dat mensen gehoord kunnen worden en erkend – er wordt een gezamenlijk huis gebouwd en dat voorkomt dat frustratie, blinde woede en geweld de enige uitweg lijkt. Timmermans wijst erop dat het aanleren van taligheid al op jonge leeftijd begint: kinderen die veel woorden horen en veel lezen worden slimmer – op de basisschool is vaak het verschil al bepaald.

Verskillende filosofen wijzen op het belang van *verbeelding* naast het belang van taligheid: niet alles kan met woorden worden uitgedrukt. Gelukkig kennen we ook muziek, spel, dans en de beeldende kunsten. De filosofe Martha Nussbaum heeft sterk bepleit hoe juist de niet-talige verbeelding onze kring van sympathie kan verbreden. Samen zingen, samen dansen, via tragische spelen je laten raken door het onmogelijke lot van de ander, via komische spelen uitzinnig lachen om het absurde dat ons overkomt – het voedt ons gevoel voor elkaar, onze compassie en onze bereidheid om ons in te zetten, ook voor die vreemde ander die we eerst niet eens als een broeder of zuster herkenden.

Hier dus een derde belangrijke aanwijzing voor de dialoog: voorkom dat deze al te verbaal wordt, gebruik ook andere expressievormen: dans, muziek, rituelen, stilte ...

Hier kunnen onze tradities ons van pas komen: de hoogte- en dieptepunten van het menselijk bestaan zijn door de eeuwen heen op adembenemende wijze tot expressie

gebracht. Deze kunstvormen kunnen ons inspireren om zelf tot nieuwe expressies te komen.

De dialoog

Via een aantal filosofische beschouwingen zijn we tot drie aandachtspunten gekomen voor deze dialoog.

Het eerste is dat het uitgangspunt van de dialoog ontregelende, openbrekende ervaringen in het eigen bestaan zijn – daar waar de chaos, het vreemde, het breekbare in het eigen leven binnendringt en het vertrouwde leven op z'n kop zet. Deze ervaringen vormen het uitgangspunt voor onze gesprekken. Wat maken deze ervaringen zichtbaar? Welke waardevolle inzichten doen wij juist hier op?

Het tweede is dat we voor deze dialogen machtsverhoudingen buiten spel dienen te zetten – we dienen situaties te creëren van louter menselijk samenzijn, waar ieder naar voren kan treden zoals hij of zij is, zonder zich anders voor te hoeven doen.

Een derde aanwijzing is dat we onze scheppende creativiteit moeten durven aanboren. De woordenloosheid die in de confrontatie met het onvoorspelbare, oncontroleerbare, chaotische en vreemde vaak ontstaat, kan op velerlei wijze tot uitdrukking worden gebracht – het is een uitdaging om elkaar ook hier tot het onverwachte en niet al te vertrouwde te stimuleren. Dit maakt het huis waarin we kunnen wonen toegankelijk voor mensen met heel verschillende achtergronden en talen.

Een vierde, impliciete aanwijzing die gepasseerd is, is dat wij onze eigen verhalen kunnen verbinden met verhalen uit tradities. Ook hier is het een uitdaging als wij in gesprek zijn met mensen uit allerlei tradities die dus toegang hebben tot heel verschillende bronnen vol met verhalen en rituelen: moslims, boeddhisten, materialisten, humanisten, joden, christenen ... We zijn niet de eersten die te maken hebben met onzekerheid en kwetsbaarheid, velen zijn ons voorgegaan en met hun inzichten kunnen wij wellicht ons voordeel doen, perspectieven creëren die ons vandaag de dag uitzicht bieden.

Over de mogelijke rol van kerken en hoe wij zelf zullen veranderen

Nog twee punten wil ik vanmiddag kort aanstippen, waarvan de eerste in de uiteindelijke brief uitgebreider aan bod zal moeten komen – de mogelijke rol van kerken. Kerken kunnen een platform bieden om samen met anderen als vreemdelingen in gesprek te gaan. Wij kunnen onze huizen open zetten, de mensen welkom heten en met elkaar nadenken hoe we de dialogen verder inhoudelijk organiseren. Dat is namelijk van belang – we kunnen niet alleen over vreemdelingschap en ontregeling praten, we moeten het ook hebben over wat we daardoor op het spoor kwamen. Wat van uitiem belang bleek, juist te midden van die ontregeling. Wat onze plek bleek te zijn te midden van al het andere dat er is. Hoe we ons konden verzoenen met ons onmogelijke lot, en waar zoiets als verzoening onmogelijk bleek. Hoe we elkaar vonden, of juist kwijtraakten, er voor een ander konden zijn. Hoe we op adem kwamen, nieuwe wegen zich openden, we toch weer toekomst gingen zien.

Er valt hier veel meer over te zeggen, dat zullen we in onze brief ook doen, maar voor dit moment laat ik het hierbij.

Dan het laatste punt: hoe wij zelf zullen veranderen. Het is onmogelijk om hier nu al iets over te zeggen. Eén ding is zeker: we zullen veel kwijtraken en verliezen. Dat hoeft niet altijd pijnlijk te zijn – sommige dingen die nu belangrijk lijken zullen als vanzelf overtollig en onnodige ballast blijken. Andere dingen komen daarvoor in de plaats. Onze zwerftocht die begint met het vreemde in en buiten ons te omarmen zal ons voorbij onszelf brengen naar een wereld waarvan we nu alleen nog maar kunnen dromen. Ik ben heel benieuwd naar onze getuigenverslagen

Ik dank u voor uw aandacht.

Christa Anbeek 15 januari 2016

Christa Anbeek is bijzonder hoogleraar Remonstrantse theologie aan de Vrije Universiteit namens de [Remonstranten](#), en tevens universitair hoofddocent Existentiële en levensbeschouwelijke reflectievaardigheden aan de [Universiteit voor Humanistiek](#).